

ปัญหาการควบคุมทรัพย์สินทางปัญญาแก่ปลากัดสวยงาม¹

ว่าที่ร้อยตรี ฟาร์อรรด พายาม²

ในปัจจุบันปลากัดไทยได้รับการผสมพันธุ์จนมีสีสันสวยงาม แตกต่างจากสายพันธุ์ดั้งเดิม ตามธรรมชาติเป็นอย่างมากจนเรียกได้ว่าเป็นปลากัดสวยงาม การที่นักผสมพันธุ์ปลากัดออกแบบรูปร่าง และสีสันของปลากัดให้มีความสวยงามนั้นเปรียบเสมือนกับการที่ศิลปินสร้างสรรค์งานศิลปะ หรือนักประดิษฐ์ที่คิดค้นการประดิษฐ์ใหม่ ๆ ซึ่งปลากัดสวยงามถือเป็นการสร้างงานจากน้ำมือมนุษย์ ซึ่งการให้ความคุ้มครองบุคคลที่ได้ใช้ความคิดในการสร้างผลงานขึ้นมดังกล่าว ถือเป็นหลักการใหญ่ในการ ให้ความคุ้มครองทรัพย์สินทางปัญญาเป็นไปตามทฤษฎีเกี่ยวกับทรัพย์สิน (Labor Theory of Property) ของ จอห์น ล็อก ที่กล่าวว่าเมื่อใดที่มนุษย์ได้ใช้แรงงานของตนประกอบรวมเข้ากับสภาพธรรมชาติสร้าง สิ่งของอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นมา จะไม่มีใครมีสิทธิมาแย่งชิงสิ่งของนั้นไปจากผู้ที่ใช้แรงงานของตนเข้าไป สร้างสิ่งของนั้นได้ การที่นักผสมพันธุ์ปลากัดได้ใช้ความรู้ ความสามารถ สติปัญญา ทั้งลงทุนและลงแรง เป็นผลให้ได้มาซึ่งปลากัดสวยงามนั้นควรจะได้รับควบคุมภายใต้กฎหมายทรัพย์สินทางปัญญา จากการศึกษาดังต่อไปนี้

1. ปัญหาการให้ความคุ้มครองปลากัดสวยงามภายใต้กฎหมายลิขสิทธิ์ กรณีสีสันบนตัวปลากัด จะได้รับความคุ้มครองตามกฎหมายลิขสิทธิ์หรือไม่ ตามพระราชบัญญัติลิขสิทธิ์ พ.ศ. 2537 มาตรา 6 กำหนดว่างานอันมีลิขสิทธิ์ตามพระราชบัญญัตินี้ ได้แก่ งานสร้างสรรค์ประเภทวรรณกรรม นาฏกรรม ศิลปกรรม ดนตรีกรรม โสตทัศนวัสดุ ภาพยนตร์ สิ่งบันทึกเสียง งานแพร่เสียงแพร่ภาพหรืองานอื่นใด แผนการรณคดี แผนกวิทยาศาสตร์ หรือแผนกศิลปะ ของผู้สร้างสรรค์ ไม่ว่าจะเป็นดังกล่าวดังนี้จะแสดงออก โดยวิธีหรือรูปแบบอย่างใด กรณีสีสันบนตัวปลากัดสวยงามเกิดจากการที่นักผสมพันธุ์ปลากัดจินตนาการ และคิดค้นวิธีการผสมพันธุ์ปลากัดให้มีสีตามที่ต้องการ และลงมือปฏิบัติตามวิธีการที่คิดค้น ดังกล่าว โดยเริ่มตั้งแต่การคัดเลือกพ่อพันธุ์ปลากัดและแม่พันธุ์ปลากัด ซึ่งกว่าจะได้ปลากัดสวยงามที่มี รูปร่างและสีตามต้องการจะต้องใช้เวลานานหลายปี และทำการผสมพันธุ์ซ้ำแล้วซ้ำเล่าจนกว่าจะได้ สีสันตามที่ต้องการ ถือได้ว่านักผสมพันธุ์ปลากัดมีการใช้ความคิดริเริ่มในการสร้างสรรค์ผลงานแล้ว และ

¹บทความนี้เรียบเรียงจากการศึกษาอิสระ เรื่อง ปัญหาการให้ความคุ้มครองทรัพย์สินทางปัญญาแก่ปลากัดสวยงาม โดยมีอาจารย์ที่ปรึกษา คือ รองศาสตราจารย์ ดร.ปภาศรี บัวสุวรรณค์ โดยคณะกรรมการสอบ คือ รองศาสตราจารย์ ดร.สุมาลี วงษ์วิจิตร รองศาสตราจารย์ ดร.ปภาศรี บัวสุวรรณค์ และ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ปวีศร เลิศธรรมเทวี

²นักศึกษาปริญญาโท หลักสูตรนิติศาสตรมหาบัณฑิต (ส่วนกลาง) คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง

จะต้องเป็นงานสร้างสรรค์ประเภทใดประเภทหนึ่งใน 9 ประเภท ตามมาตรา 6 ซึ่งงานที่เกี่ยวข้องกับการให้ความคุ้มครองปลากัดสวยงามคืองานศิลปกรรมประเภทจิตรกรรม และงานอื่นใดแผนกศิลปะงานจิตรกรรม ได้แก่ งานสร้างสรรค์รูปทรงที่ประกอบด้วยเส้น แสง สีหรือสิ่งอื่นอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือหลายอย่างรวมกัน ลงบนวัสดุอย่างเดียวหรือหลายอย่างรวมกัน กรณีสีสันบนตัวปลากัดสวยงามไม่เป็นการใช้เส้น แสง สี หรือสิ่งอื่นกระทำลงบนวัสดุแต่อย่างใด โดยวัสดุหมายถึงวัตถุที่นำมาใช้ แต่ตัวปลากัดสวยงามประกอบด้วยเกล็ด เลือด เนื้อซึ่งเป็นอวัยวะที่จะต้องประกอบรวมกันจึงจะมีชีวิตอยู่ได้ แตกต่างกับวัสดุที่แม้จะแยกส่วนออกจากกันแต่ละส่วนก็ยังมีประโยชน์ในตัวเองอยู่ ตัวปลากัดสวยงามจึงมิใช่วัสดุ จึงไม่ถือเป็นงานศิลปกรรมประเภทจิตรกรรม

กรณีสีสันบนตัวปลากัดสวยงามจะถือเป็นงานอื่นใดแผนกศิลปะหรือไม่ ตามพระราชบัญญัติลิขสิทธิ์ พ.ศ. 2537 มิได้กำหนดนิยามไว้ว่างานอื่นใดแผนกวรรณคดี แผนกวิทยาศาสตร์ หรือแผนกศิลปะหมายความว่าอย่างไร ทำให้ขาดความชัดเจน แต่วัตถุประสงค์ของการบัญญัติงานอื่นใดแผนกวรรณคดี แผนกวิทยาศาสตร์ หรือแผนกศิลปะนั้นเพื่อเปิดช่องให้งานสร้างสรรค์ที่จะเกิดขึ้นในอนาคตและไม่เข้าประเภทวรรณกรรม นาฏกรรม ศิลปกรรม ดนตรีกรรม โสตทัศนวัสดุ ภาพยนตร์ สิ่งบันทึกเสียง งานแพร่เสียงแพร่ภาพ ทำให้สามารถตีความให้ความคุ้มครองภายใต้ประเภทงานอื่นใดแผนกวรรณคดี แผนกวิทยาศาสตร์ หรือแผนกศิลปะ สีสันบนตัวปลากัดสวยงามไม่ใช่งานที่ไม่ได้รับความคุ้มครองตามมาตรา 7 และไม่ขัดต่อความสงบเรียบร้อยและศีลธรรมอันดีของประชาชน ถือว่าสีสันบนตัวปลากัดสวยงามมีลักษณะครบตามหลักเกณฑ์การเป็นงานสร้างสรรค์ที่มีการใช้ความวิริยะอุตสาหะ และมีการแสดงออกซึ่งความคิด อันถือได้ว่าสีสันบนตัวปลากัดเป็นงานอื่นใดแผนกศิลปะ โดยอาศัยการตีความของหน่วยงานรัฐหรือศาล เพื่อให้การคุ้มครองปลากัดสวยงามได้

2. ปัญหาการให้ความคุ้มครองปลากัดสวยงามภายใต้กฎหมายสิทธิบัตร ตามหลักเกณฑ์ที่กำหนดไว้ในพระราชบัญญัติสิทธิบัตร พ.ศ. 2522 มาตรา 5 ซึ่งต้องประกอบด้วยลักษณะเป็นการประดิษฐ์ขึ้นใหม่ เป็นการประดิษฐ์ที่มีขั้นการประดิษฐ์สูงขึ้น และเป็นการประดิษฐ์ที่สามารถประยุกต์ใช้ทางอุตสาหกรรม ได้พิจารณาปลากัดสวยงามเป็นการประดิษฐ์ผลิตภัณฑ์หรือไม่ ซึ่งคำว่าผลิตภัณฑ์หมายถึงสิ่งที่ทำขึ้น แม้ปลากัดสวยงามจะเกิดจากการผสมพันธุ์ของพ่อพันธุ์ปลากัดและแม่พันธุ์ปลากัดอันเป็นกรรมวิธีทางธรรมชาติ แต่สีสันที่ปรากฏบนตัวปลากัดสวยงามเกิดจากการที่นักผสมพันธุ์คัดกันขึ้นมาอันเป็นการแทรกแซงโดยมนุษย์ในส่วนสาระสำคัญ เพราะตามธรรมชาติไม่อาจเกิดสีสันดังกล่าวขึ้นเองได้ ซึ่งปลากัดสวยงามที่เกิดจากการผสมพันธุ์มีความแตกต่างจากปลากัดที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติและไม่สามารถพบเจอได้ในธรรมชาติถือเป็นการประดิษฐ์ที่มีความใหม่ตามมาตรา 6 และปลากัดสวยงามที่มีการใช้วิธีการผสมพันธุ์จะได้ปลากัดที่มีสีสันไม่เคยปรากฏที่ใดมาก่อน ถือเป็นการประดิษฐ์ที่ทำให้เกิดผลแตกต่างไปจากเดิมโดยไม่คาดคิดมาก่อน ไม่เป็นที่ประจักษ์โดยง่ายแก่บุคคลที่มีความชำนาญในระดับสามัญสำหรับงานประเภท

นั่นถือว่าการประดิษฐ์ที่มีขึ้นการประดิษฐ์สูงขึ้นตามมาตรา 7 และปลากัดสวยงามที่ได้รับการผสมพันธุ์แล้วสามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้จริงทางด้านเกษตรกรรม เพราะปลากัดสวยงามสามารถผลิตจำหน่ายทั้งในประเทศและต่างประเทศ ทั้งปลากัดสวยเป็นสินค้าส่งออกเป็นอันดับหนึ่งในประเภทปลาสวยงาม ถือว่าปลากัดสวยงามเป็นการประดิษฐ์ที่สามารถประยุกต์ใช้ในทางอุตสาหกรรมได้ตามมาตรา 8 แต่เมื่อปลากัดสวยงามเป็นสัตว์ชนิดหนึ่งจึงไม่ได้รับความคุ้มครองตามมาตรา 9(1) ซึ่งมาตรานี้บัญญัติขึ้นตามนโยบายแห่งรัฐ เนื่องจากตระหนักถึงผลกระทบต่อเกษตรกร ทั้งที่ความตกลงทริปส์ได้กำหนดให้อำนาจประเทศสมาชิกสามารถจะให้ความคุ้มครองสัตว์ภายใต้กฎหมายสิทธิบัตร หรือกฎหมายเฉพาะได้ ในประเทศสหรัฐอเมริกาที่มีหลักกฎหมายสิทธิบัตร ใกล้เคียงกับประเทศไทย ได้ให้สิทธิบัตรกับหนู Onco Gene ที่ได้รับการปรับแต่งพันธุกรรมแต่ประเทศไทยยังไม่เคยปรากฏสิทธิบัตรเกี่ยวกับสัตว์ เหตุผลประการหนึ่งของประเทศไทยก็ได้ออกกฎหมายเฉพาะเพื่อให้ความคุ้มครองการประดิษฐ์ที่มีความซับซ้อน ดังนั้น ปลากัดสวยงามจึงไม่ได้รับความคุ้มครองภายใต้สิทธิบัตรการประดิษฐ์

กรณีกรรมวิธีการผสมพันธุ์ปลากัดให้มีรูปร่างและสีสันทสวยงามอาจได้รับความคุ้มครองภายใต้สิทธิบัตรกรรมวิธี เนื่องจากถือเป็นกรรมวิธีตามนิยามในพระราชบัญญัติสิทธิบัตร พ.ศ. 2522 มาตรา 3 และต้องพิจารณาตามมาตรา 5 โดยกรรมวิธีการผสมพันธุ์ปลากัดสวยงามเป็นการประดิษฐ์ที่มีความใหม่ตามมาตรา 6 เป็นการประดิษฐ์ที่มีขึ้นประดิษฐ์สูงขึ้นตามมาตรา 7 และสามารถประยุกต์ใช้ในทางอุตสาหกรรมตามมาตรา 8 และไม่เป็นการประดิษฐ์ต้องห้ามรับความคุ้มครองตามมาตรา 9 ดังนั้น กรรมวิธีการผสมพันธุ์ปลากัดสวยงามสามารถขอรับความคุ้มครองสิทธิบัตรกรรมวิธีได้

การให้ความคุ้มครองปลากัดสวยงามภายใต้อนุสิทธิบัตร ตามพระราชบัญญัติสิทธิบัตร พ.ศ. 2522 การประดิษฐ์ที่จะขอรับอนุสิทธิบัตรได้ต้องประกอบด้วยลักษณะเป็นการประดิษฐ์ขึ้นใหม่ และเป็นการประดิษฐ์ที่สามารถประยุกต์ใช้ในทางอุตสาหกรรม แต่ไม่จำเป็นต้องเป็นการประดิษฐ์ที่มีขึ้นการประดิษฐ์สูงขึ้น กรณีปลากัดสวยงามเป็นการประดิษฐ์ที่มีความใหม่ตามมาตรา 6 ประกอบมาตรา 65 ทศ และสามารถประยุกต์ใช้ในทางอุตสาหกรรมตามมาตรา 8 ประกอบมาตรา 65 ทศ แต่ปลากัดสวยงามเป็นการประดิษฐ์ที่เป็นสัตว์จึงไม่ได้รับความคุ้มครองตามมาตรา 9(1) ประกอบมาตรา 65 ทศ แต่ในกรณีกรรมวิธีการผสมพันธุ์ปลากัดให้มีรูปร่างและสีสันทสวยงามเป็นการประดิษฐ์ที่มีความใหม่ และสามารถประยุกต์ใช้ในทางอุตสาหกรรม และไม่ต้องห้ามรับความคุ้มครอง จึงสามารถนำกรรมวิธีการผสมพันธุ์ปลากัดสวยงามดังกล่าวไปขอรับอนุสิทธิบัตรได้

กรณีรูปร่างและสีสันทของปลากัดสวยงามจะถือเป็นแบบผลิตภัณฑ์ที่จะได้รับความคุ้มครองภายใต้สิทธิบัตรการออกแบบผลิตภัณฑ์หรือไม่ การที่ปลากัดมีรูปร่างสวยงามและมีองค์ประกอบลวดลายหรือสีสันทบนตัวปลากัดสวยงาม ซึ่งผู้พบเห็นชื่นชอบและหลงใหลในตัวปลากัดสวยงาม ทำให้ผลิตภัณฑ์นั้นสามารถดึงดูดความสนใจของลูกค้า ถือว่ารูปร่างและสีสันทของปลากัดสวยงามมีลักษณะพิเศษสำหรับ

ผลิตภัณฑ์ สามารถใช้เป็นแบบผลิตภัณฑ์ และเป็นการออกแบบผลิตภัณฑ์ใหม่ แต่รูปร่างและสีสันทนของ ปลากัดสวยงามอาจประโยชน์ทางเกษตรกรรม แต่ไม่ได้มีไว้เพื่อใช้ในทางอุตสาหกรรม รวมทั้งหัตถกรรม ตามมาตรา 56 ดังนั้น จึงไม่ได้รับความคุ้มครองสิทธิบัตรการออกแบบผลิตภัณฑ์

3. ปัญหาการให้ความคุ้มครองปลากัดภายใต้กฎหมายความลับทางการค้า กรณีรายละเอียด กระบวนการผสมพันธุ์ปลากัดให้มีรูปร่างและสีสันทนสวยงามเป็นสิ่งที่สามารถสื่อความหมายให้รู้ถึงขั้นตอน วิธีการผสมพันธุ์ปลากัดสวยงาม ตั้งแต่การคัดเลือกพ่อพันธุ์ปลากัดและแม่พันธุ์ปลากัด การเตรียมภาชนะ ผสมพันธุ์ การอนุบาลลูกปลากัด เพื่อให้ได้มาซึ่งปลากัดสวยงาม เพื่อใช้ประโยชน์เชิงพาณิชย์ของนักผสมพันธุ์ปลากัด เนื่องจากปลากัดสวยงามถือเป็นสินค้าเกษตรที่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจของประเทศไทย ถือได้ว่ากรรมวิธีการผสมพันธุ์ปลากัดสวยงามเป็นข้อมูลทางการค้า ตามพระราชบัญญัติความลับทางการค้า พ.ศ. 2545 มาตรา 3

นักผสมพันธุ์ปลากัดถือเป็นเจ้าของข้อมูลกรรมวิธีการผสมพันธุ์ปลากัดสวยงาม โดยเจ้าของข้อมูลดังกล่าวจะต้องเก็บข้อมูลไว้เป็นความลับ เพื่อมิให้นักผสมพันธุ์ปลากัดอื่นที่เป็นคู่แข่งทางการค้ารู้ถึงข้อมูล การผสมพันธุ์ปลากัดสวยงามดังกล่าว เนื่องจากว่าตนจะได้ชื่อว่าเป็นผู้ที่สามารถทำปลากัดที่มีรูปร่างและสีสันทนใหม่ได้เป็นคนแรก และเพื่อประโยชน์ในทางพาณิชย์ของเจ้าของข้อมูลเอง และการผสมพันธุ์ปลากัดสวยงามจะทำในบ้านหรือโรงเรือนซึ่งเป็นที่รโหฐานไม่ใช่ที่ซึ่งประชาชนทั่วไปอาจเข้าไปได้โดยไม่ได้รับความยินยอมจากเจ้าของ ถือได้ว่าเจ้าของข้อมูลมีมาตรการที่เหมาะสมในการควบคุมความลับทางการค้าแล้ว ดังนั้น ถือได้ว่ากรรมวิธีการผสมพันธุ์ปลากัดสวยงามดังกล่าวเป็นความลับทางการค้าที่ได้รับความคุ้มครอง ตามพระราชบัญญัติความลับทางการค้า พ.ศ. 2545

จากการพิจารณาปัญหาการให้ความคุ้มครองทรัพย์สินทางปัญญาแก่ปลากัดสวยงาม ผู้ศึกษาจึงมีข้อเสนอแนะให้แก้ไขเพิ่มเติมกฎหมายดังต่อไปนี้

1. การให้ความคุ้มครองปลากัดสวยงามภายใต้กฎหมายลิขสิทธิ์ ควรตีความว่าสีสันทนตัวปลากัดสวยงามเป็นงานสร้างสรรค์ประเภทงานอื่นใดแผนกศิลปะ ตามพระราชบัญญัติลิขสิทธิ์ พ.ศ. 2537 มาตรา 6
2. การให้ความคุ้มครองปลากัดสวยงามภายใต้กฎหมายสิทธิบัตร ควรแก้ไขเพิ่มเติมพระราชบัญญัติสิทธิบัตร พ.ศ. 2522 มาตรา 9(1) โดยเพิ่มเติมว่า “เว้นแต่จะได้มีกฎกระทรวงกำหนดไว้เป็นอย่างอื่น” ซึ่งจะต้องดำเนินการออกกฎกระทรวงพาณิชย์ว่าด้วยการให้ความคุ้มครองเป็นกรณีพิเศษกับการประดิษฐ์ปลากัดสวยงาม

3. การให้ความคุ้มครองปลากัดสวยงามภายใต้กฎหมายสิทธิบัตร ควรเพิ่มเติมคำว่า “เกษตรกรรม” ในบทนิยามคำว่า “แบบผลิตภัณฑ์” ตามพระราชบัญญัติสิทธิบัตร พ.ศ. 2522 มาตรา 3 ดังนี้ “แบบผลิตภัณฑ์ หมายความว่า รูปร่างของผลิตภัณฑ์ หรือองค์ประกอบของลวดลาย หรือสีของผลิตภัณฑ์ อันมีลักษณะพิเศษสำหรับผลิตภัณฑ์ซึ่งสามารถใช้เป็นแบบผลิตภัณฑ์ในอุตสาหกรรม หัตถกรรม รวมทั้งเกษตรกรรมได้”

ควรเพิ่มเติมคำว่า “เกษตรกรรม” ในพระราชบัญญัติสิทธิบัตร พ.ศ. 2522 มาตรา 56 ดังนี้
“การออกแบบผลิตภัณฑ์ที่จะขอรับสิทธิบัตรตามพระราชบัญญัตินี้ได้ ต้องเป็นการออกแบบผลิตภัณฑ์ใหม่
เพื่ออุตสาหกรรม หัตถกรรม รวมทั้งเกษตรกรรม”

4. การให้ความคุ้มครองปลากัดภายใต้กฎหมายความลับทางการค้า ควรตีความให้กรรมวิธีการ
ผสมพันธุ์ปลากัดให้มีรูปร่างและสีอันสวยงามเป็นความลับทางการค้า และได้รับความคุ้มครองตาม
พระราชบัญญัติความลับทางการค้า พ.ศ. 2545

เอกสารอ้างอิง

จุมพล ภิญโญสินวัฒน์ และภูมินทร์ บุตรอินทร์. ประวัติศาสตร์และแนวคิดเกี่ยวกับทรัพย์สินทางปัญญา.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เดือนตุลา, 2560.

เจษฎ์ โทณวณิก. กฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืช. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์นิติธรรม, 2557.

จักรกฤษ ควรพจน์. กฎหมายระหว่างประเทศว่าด้วยลิขสิทธิ์ สิทธิบัตร และเครื่องหมายการค้า.

กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์นิติธรรม, 2559.

จักรกฤษ ควรพจน์ และนันทน อินทนนท์. ทรัพย์สินทางปัญญาในยุคโลกาภิวัตน์. กรุงเทพมหานคร:

โรงพิมพ์จักรการพิมพ์, 2547.

ชาติ ไชยณรงค์. ปลากัด (THE SIAMESE FIGHTING FISH) ปลายอดนักสู้แห่งกรุงสยาม. นนทบุรี:

สำนักพิมพ์ฐานเกษตรกรรม, 2544.

ไชยยศ เหมะรัชตะ. ลักษณะของกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญา. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์นิติธรรม,
2559.

คาราพร ถิระวัฒน์. กฎหมายสัญญา สถานะใหม่ของสัญญาปัจจุบันและปัญหาข้อสัญญาที่ไม่เป็นธรรม.

กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2542.

เนติบัณฑิตยสภาในพระบรมราชูปถัมภ์. ตำรากฎหมายทรัพย์สินทางปัญญา. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์
พลสยาม พรินติ้ง (ประเทศไทย), 2555.

ปภาศรี บัวสุวรรณค์. กฎหมายทรัพย์สินทางปัญญา 1. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง,
2558.

ประสพสุข บุญเดช. คำอธิบายพระราชบัญญัติความลับทางการค้า พ.ศ. 2545. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์
เซเวนพรินติ้ง กรุ๊ป, 2546.

ปริญญา ศิพคุณ. คู่มือการศึกษาวิชากฎหมายทรัพย์สินทางปัญญา. กรุงเทพมหานคร: สำนักอบรมศึกษา
กฎหมายแห่งเนติบัณฑิตยสภา, 2546.

บรรยง พงราช. สิทธิบัตร กฎหมายและวิธีปฏิบัติ. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์พิชการพิมพ์, 2533.

วิริยะ สิริสิงห. คู่มือเลี้ยงปลาตู้. นนทบุรี: สำนักพิมพ์ชมรมเด็ก, 2523.

วัศ ดิงสมิตร. สิทธิบัตร ตัวบทพร้อมข้อสังเกตเรียงมาตราและคำพิพากษาศาลฎีกา. กรุงเทพมหานคร:

สำนักพิมพ์จักรการพิมพ์, 2542.

ศุภชัย นิลวานิช. ครบเครื่องธุรกิจปลาสวยงาม. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน, 2544.

หยุด แสงอุทัย. ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับกฎหมายทั่วไป. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,
2553.

อำนาจ เนตยสุภา และชาญชัย อารีวิทยาเลิศ. คำอธิบายกฎหมายลิขสิทธิ์. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์

วิญญูชน, 2558.